Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

№ 210 (14710)   1991 чылдың декабрь 10, вторник   ● Садар өртээ 20 көп.

АРЫСКАНДА БИР ХҮН

Улуг-Хемде чаа тургустунган «Арыскан» совхозтуң дирекциязының болгаш көдээ Культура бажыңының чалааны ёзугаар «Шын» солуннуң редактору, Тыва Республиканың улус депутады В. Ф. Чадамба болгаш редакцияның бөлүк ажылдакчылары суурнуң чурттакчылары-биле ужуражып чораан.

Солуннуң ажылдакчыларын суурнуң хөй-ниити организацияларының удуртукчулары, специалистер, башкылар уткуп алгаш, бирле дугаарында школаның спорт залынга хол бөмбүүнге маргышкан. Арысканчылар 2:1 санга уткаш, тиилелгени чедип алган. Ооң соонда теннис маргылдаазынга ортумак школаның башкызы Хеймер-оол Самдан кымга-даа уттурбайн, тиилекчи болуп шылгараан. Бо маргылдаага база арысканчылар аалчыларны арыг уткан.

Шыдыраага сес кижи ойнаан. Көдээ суурнуң шыдыраачылары шырак ойнаарын көргүссе-даа, ниити сан-биле аалчыларга аштырган. Редакцияның шыдыраачылары Владимир Чадамба, Мижит-оол Саая кымга-даа уттурбайн ойнаан, а өскелери хайымнашкан.

Культура бажыңынга суурнуң чурттакчылары, башкылар, тускай эртемниглер-биле ужуражылга кежээ 7 шакта эгелээн. Чыылганнарга «Шын» солуннуң редактору Владимир Федорович Чадамба редакцияның ажыл-чорудулгазын, сорулгаларын делгереңгей чугаалап берген. Ужуражылга ажык чугааже шилчип, номчукчуларның хөй санныг айтырыгларынга харыыларны редакторнуң оралакчызы Александр Дембирель, харысалгалыг секретарьның оралакчызы Монгуш Өлзей-оол, культура, улус өөредилге болгаш чогаал килдизиниң эргелекчизи Сарыг-оол Куулар, медээ болгаш спорт килдизиниң ажылдакчызы Виктор Кара-Сал, агроүлетпүр килдизиниң корреспондентизи Доржу Шаңгыр-оол болгаш өскелер-даа берген. Санал берген чамдык номчукчулар солуннуң ажылдакчыларының арыннарын таныш, билип алганынга база ужуражып келгенинге өөрүп четтиргенин илереттиишаан, парлаттынып турар материалдарга хамаарыштыр четпестерни айтып, ажыктыг арга-сүмени каткан.

«Шын» солуннуң редакторунуң тиилекчи болганнарга кубокту болгаш вымпелдерни байырлыг байдалга тывыскан. Совхоз директору Биче-оол Монгул-оол солун ажылдакчыларынга кубокту болгаш тураскаалдыг хөрек демдектерин берген. Ол ышкаш солунга ачы-дуза чедирери-биле 2 муң рубльди редакцияның агар санынче шилчидер болган.

Ужуражылганың түңнелинде «Шынның» «Солунчу» агитбригадазының концерти көрүкчүлерни сонуургаткан. Редакцияның бот-тывынгыр артистери Ирина Бурбунуң, Валентина Саттың, Елизавета Барыкканың «Бүрен-Аксы», «Кадайлыг кижиге ынак-тыр мен», Лазо Монгуштуң «Эх, ынаам сени», «Хорум-Дааммы», Ирина Бурбунуң «Эглип келир куштарым» деп ырылары, Сарыг-оол Кууларның шүлүктери, «Шеми кызы» деп ырызы, бөлүк оолдарның «Долаана» деп ырызы болгаш Виктор Кара-Салдың, Монгуш Өлзей-оолдуң, Доржу Шаңгыр-оолдуң чамдык күүседиглерин көрүкчүлер сонуургап көрген. Журналист, бот-тывынгыр артистерниң «Солунчу» агитбригадазының концерти көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинге таарышкан, моон соңгаар дыштаныр хүннерде база катап аалдап кээр турарын суурнуң чамдык чурттакчылары журналистерден дилеп турган.

Саркул ОНДАР.

ИДЕГЕЛДИҢ ЧЫРЫЫ

ХОВУ-АКСЫ: дүүнгү — чоргаарал, бөгүнгү — дүвүрел, даартагы —?...

Ужуражылга үезинде. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чоокка чедир-ле улуг-биче хуралдарга, өске черлерден аалчылар, таныш-көрүштер-биле чугааларга чоргаарланып, харын-даа мактаныксап чугаалаар эвилел чергелиг ийи бүдүрүлгевис — «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттар турган-на болгай. Ам оларның бирээзи «Тыва кобальт» хагдынарының кырында келген. Ук бүдүрүлге чери бо чылдың июль 1-ден эгелеп кобальт бүдүрерин соксаткан.

Аңаа ажылдап турганнар ам дээрезинде колдуунда ажылчын туруштарында хевээр, комбинатты хаарынга, ооң оран-савазын, дериглерин консервацияга белеткеп турарлар. Удавас ол ажылдар доостур. Ынчан комбинатка хаара туттунган турган чеди чүс ажыг кижи ажыл чок артар. Ол хире хөй ажыл чок арткан кижилер моон соңгаар канчаар амыдырап-чурттаарыл, оларның чурттап турары Хову-Аксы суур канчаарыл дээн чижектиг эвээш эвес нарын айтырыглар тургустунуп келген.

Чогум-на ынчангаш бо дүвүренчиг айтырыгларга харыыларны эрткен пятницада суурнуң «Металлург» Культура бажыңынга болуп эрткен чурттакчы чонуң чыыжы тыварын оралдашкан.

Чыыштың ажылынга Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазы К. А. Бичелдейниң, республиканың Дээди Совединиң Хову-Аксы талазы-биле комиссиязының кежигүннериниң, республиканың чамдык министерстволарының, ведомстволарының удуртукчуларының киришкени ооң ажылын бир онзагай болдурган.

Суурнуң, комбинаттың келир үедеги салым-чолунуң дугайында кыска чугаа-биле чыышты ажыткаш, К. А. Бичелдей комбинаттың директору А. В. Мельниковка сөс берген.

«Амгы үеде «Тыва кобальт» комбинат деп чүл?» деп айтырыгны салып, аңаа харыыны директор боду Меньшиковка сөс берген:

— Июль 1-ден эгелеп кобальт тывыжы соксаан. Чүге дээрге бар боор турар кобальт рудазындан орулгалыг бооп болур хире кобальт алыры болдунмастаан, ол дугайында тускай эртемниглер боттуу-биле айытканнар. Ынчангаш даг, гидрометаллургия цехтериниң, рудниктиң чамдык кезектери ам безин хагдынган. Чүс бежен ажыг кижи ажылындан хосталган. Амгы үеде комбинаттың штадында 766 кижи санаттырып турар, оларның 570-и ажылчыннар, 196-зы инженер-техниктиг ажылдакчылар, коллективтиң барык чартык кезии херээженнер. Келир 1992 чылда комбинаттың орулгалыг кезээ 27 миллион рубль, а чарыгдалдары 44 миллион рубль болурун баш удур санаашкыннар көргүзүп турар. Ам барып өртектер оранчок улгадып турар үеде чүгле чаңгыс хөмүр-дашка безин чарыгдалдар 8-9 миллион чедип болур. Ындыг болганда, чарыгдалдарның орулгадан артыы бети дээрге-ле 17 миллион, оон оранчок хөй-даа бооп болур. Чаңгыс Хову-Аксы суурнуң чарыгдалдарынга комбинаттан ам безин 6 миллион рубль чылда үнүп турар, ол ам-даа көвүдээр болгай. Мындыг байдалда канчаарыл, ол тургустунуп келген айтырыгларны канчаар шиитпирлээрил?

Бо бүгү чарыгдалдарны республикага онаалтар дээрге, ол хире акша-хөреңги, чүвениң шынын чугаалаар апаар, ында чок, ооң бюджеди ол чокка-ла чедишпезиниң кырында. Ынчап барганда, өске аргалар дилээр апаар.

Дүүн чаа комбинаттың күш-ажылчы коллективиниң конференциязы болган — деп, директор уламчылаан. — Бодунуң ол чыыжынга коллектив Норильск хоорайда «Норильск никель» концерниге комбинатты дең эргелиг кежигүн кылдыр хүлээп аарының дугайында дилег киирер деп шиитпирге келген. Баш удур дугуржуушкуннардан ук концерн комбинатты бодунга кадып алыры-биле чөпшээрежип турар. Ол концерниге каттышкан соонда комбинаттың ажылының угланыышкыны кандыг болурул?

Бирээде, комбинаттың гидрометаллургия цегинге Норильскиден эккээр чиг эттен (кобальт бүдүрүлгезиниң артынчылары) кобальт суу бүдүрер. Амгы үеде ол продукцияга хереглел бүгү делегейде аажок улуг. Ам бис ону бүдүрбейн турувуста безин, ону чорудуп, бээриниң дугайында чагаалар чурттуң чамдык хоорайларындан аңгыда, Кыдаттан, Сингапурдан безин кээп турар. Ооң өртээ аажок улуг. Ол чугула продукцияны бүдүрериниң технологиязын моон мурнунда-ла ажылдап кылып турган бис. Ынчангаш ону бүдүрериниң аргазы бисте бар. Бистиң дериг-херекселдеривис-даа аңаа колдуунда белен.

Ооң-биле чергелештир комбинатка цемент бүдүрер биче заводту кылыры, шаажаң, керамика кылыглары бүдүрер завод азы цех дериири, энергетика, чылыдылга дериглери, кезектери септээр төп тургузары дээш оон-даа өске бодалдар-ла хөй.

Ынчангаш бо бүгүнү дарый боттандырар дээш үе чылзып, даштыыртан дуза манап орбайн, дүрген хөделир ужурлуг бис — деп, бодунуң чугаазын А. В. Меньшиков дооскан.

Солун арның чедишпезинден директорнуң чугаазының чүгле кезик-чамдыызын мында айыттым. Комбинатты ажыглап болурунуң оон өске-даа аргалары өөренип көрдүнүп турганын номчукчулар солуннарга моон мурнунда үнүп турган материалдардан сактып тур боор. Алгы-кеш эттээр, дүк арыглаар фабрика, комбинаттың баазазынга өске-даа продукция бүдүрер дээн чугаалар, бодалдар турган болгай.

Бир эвес комбинат «Норильск никель» концерниге каттыжа берзе, ол бисти бүдүн-бүрүнү-биле бодунга ап, холгаарлап, республикавыстан аңгылап туруп бербес ирги бе, чаартынган бүдүрүлгеге чеже кижи ажылдаарыл, ам база-ла даштыыртан келген кижилер колдап, бисти кызып-кыйып туруп бербес ирги бе, ооң уламындан эрткен чылгы май айының ышкаш чөрүлдээлер туруп кээп болбас ирги бе, орулгалыг апарзывысса, ону концерн-биле канчаар үлежир бис, чаа бүдүрүлге экологияга кайы хире хоралыг бооп болур ирги дээн чижектиг дыка хөй айтырыгларга тодаргай харыылар бердинген.

Ооң соонда директорнуң чугаазының, ооң киирген саналының сайгарылгазы эгелээн. Маңаа хамаарыштыр боттарының санал-оналдарын Хову-Аксы школазының хөгжүм башкызы Александр Кенден, Культура ордузунуң ажылдакчызы Калдар Каадыр-оол, дайынның, күш-ажылдың хоочуну Ортун-оол Монгуш, комбинаттың төп лабораториязының ажылдакчызы Шивитмаа Чаш-оол, пенсионер Раиса Хертек, комбинаттың гидрометаллургия цегиниң аппаратчиги Калдар-оол Ооржак, «Тыва алдын» бүдүрүлгениң директору Дадар-оол Монгуш, Таңды районнуң улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы Борис Сат, ССРЭ-ниң улус депутады, комбинат директорунуң оралакчызы Михаил Алексеенко олар болгаш өскелер-даа бергеннер. Оларның чамдыктары Норильск-биле кады ажылдажылгага удурланып турза-даа, хөй кезии ол бодалды деткээш, аңаа аажок хынамчалыг, бодалдыг болурун онзалап демдеглээннер.

Чыыштың түңнелинде Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазы К. А. Бичелдей кыска чүве чугаалаан.

— Бо улуг чугааны түңнеп тура, чугаалажып турар айтырыывыстың эргежок чугула бооп турарын айытпас арга чок — деп, ол чугаазын эгелээн. — Бо айтырыг дээш чеже-даа сагыжыңар аарып турза, чогуур черлерден дуза, деткимче чокта, ооң шиитпирлеттинмезин чугаалаксап тур мен. Ынчалза-даа, өске талазында, бир эвес боттарыңар хөделбес болзуңарза, база-ла чүве бүтпес. Комбинаттың удуртулгазы тургустунуп келген берге байдалды ажып эртер дээш янзы-бүрү хемчеглерни ап, болдунар-ла аргаларны ажыглап турардыр. Ол эки болбайн аан. Ынчалза-даа комбинаттың директорунуң киирип келген айтырыы, саналы улуг ажыл-херектиң чүгле эгезидир дээрзин билип аары чугула. Ооң кадында маңаа мындыг дугуржулгага келгеш, директоруңарны Норильскиже чорудуптарывыска, ол кандыг-даа шиитпир чок, куруг кээп база болур болгай. Концерниң удуртулгазы бо берге байдалда та канчаар бодай бээри, кандыг шиитпирге кээри база-ла билдинмес болгай. Ам силерниң барык кандыг-даа орулга чок комбинадыңарны ук концерн чүге бодунга кадып аар бодап, аңаа чөпшээрежип турарыл? Ооң удуртулгазында өске кандыг-бир бодал база бар боор чадавас.

Ындыг болганда, маңаа чаңгыс эвес кижи чугааланды, шынап-ла, аажок хынамчалыг болуру эргежок чугула. Норильск-биле чугаалажырын үе боду негеп келген-дир, ол чугааны чорудар апаар. Оон өске арга барык чок. Моон мурнунда байдал өске турган болгай, ол хевээр турган болза, чурттуң Өңнүг металл министерствозунга, Россияның чазаанга-даа чедип, баштай дилениp, оон соонда негеп-даа болур турган. Ам хей, ындыг аргалар-биле силерниң комбинатты, суурнарны акшаландырар акша-хөреңгини тып шыдавас бис.

Ынчангаш кол арга бо-ла-дыр. А маңаа, мону шиитпирлээрде, кол айтырыг өнчү дугайында айтырыг болур. Комбинат кайы-даа черлер-биле кады ажылдажып, каттыжып турза, ол Тыва Республиканың, оон хөй националдыг чонунуң өнчүзү бооп артар ужурлуг. Моон-биле бичии-даа дүүшпейн баар чүүлдер туруп келир болза, аңаа чөпшээрешкен херээ чок. Боттарывыс-ла канчап-чоор борастанганывыс дээре. Амгы үеде Россияда өнчү хуваалдазы чоруп турар болгай. Бистиң республикавыстың девискээринде турар бүгү-ле чүвелер шуптузу бистии, бистиң өнчүвүс болур ужурлуг. Айтырыгны мынчаар шиитпирлээр апаар.

Республиканың тускай догуннаан чоруун, экономиктиг бот-тускайлан чоруун өөренип көөр ужурлуг бис. Ынчангаш бо айтырыгның шиитпирлээшкининиң Тыва Республиканың Дээди Соведи, чазаа шыңгыы контрольга алырын бүзүредип тур мен. Силер боттарыңар база Норильск концерни-биле каттыжа бээривиске-ле, шупту чүве боду-ла шиитпирлеттине бээр деп манап орбас ужурлуг силер. Ол айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинген-даа дижик, ооң кажан болуру билдинмес ышкажыл. Та үш ай болур, та чартык чыл болур, та оон-даа хөй болур. Ону маңаа орар эвес, өске аргаларны дилеп тывар, ажылдаар-ла болгай. Канчаарга-даа тодаргай айтырыгже кирипкенивис эки-дир, ону шиитпирлээр дээш бир демниг, кады хөделип көрээли.

Чыыштың түңнелинде К. А. Бичелдей дыка хөй айтырыгларга харыыларны берген.

Николай БАЗЫР.

АВТОРНУҢ ТҮҢНЕЛ СӨЗҮ: Хову-Аксы суурнуң, «Тыва кобальт» комбинаттың келир үезин шиитпирлеп болур бир айтырыг мындыг-дыр. Ажыы-биле чугаалаарга, ам-даа эки тода билдинмес түңнел-дир дээрзин номчукчулар эскерген чадавас. Ынчалза-даа муңгаштыгылып келген турган чүүлге база бир чаа агым, чаа чүүл, азы өскээр чугаалаарга, ыракта чырык-тыр ийин. А аңаа чедери бир дугаарында хову-аксыжыларның боттарындан хамааржыр дээрзи чугаажок.

СОВХОЗУНГА МЕГЕЛЕТКЕН

Валентин Чамыянович Кууларның удуртканы «Большевик» совхозтуң дирекциязы Экер-оол биле Алдын-кыс Ховалыгларның база Борбаа Ховалыг, Деге Ондар оларның малчын өг-бүлези-биле аренда керээзин чарган. Хоойлу-дүрүм ёзугаар доктааттынган негелделерни, экономиктиг санаашкыннарны ажыглап тургаш, ийи кодан серге кадарып турар өг-бүле продукция бүдүрер планын ажыр күүсеткенде азы күүседип шыдавазында каш акшаны шалыкка алырын керээге тодарадып айыткан. Аренда керээзи-биле ажылдаарын малчыннарга совхозтуң удуртукчулары боттары сүмелээн. Керээниң бир кол негелдези мындыг: сергелерни семиртир одарладып тура, 1 килограмм немелде деңзи алганы дээш совхоз малчыннарга 1 рубль 35 копеекти төлээр. Ону шынзыдып, таңманы базып, кайы-даа тала ат салган.

Малчыннар амыр-дыш чок кызып ажылдааш, керээде айыткан хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. Ийи кодан семис сергени совхоз күрүнеге дужааган. Совхозтуң дирекциязы керээде айыткан негелделерни боду кара туразы-биле үреп, 1 килограмм немелде деңзи дээш чүгле 0,80 копеекти төлээн. Оон түңнелинде малчыннар орулга чок арткан. Бир эвес малчыннар-биле тургускан керээни үреп, оларга ажыл төлевирин дугурушканы ёзугаар төлеп бербес болза, керээлиг ажылдаар чүүлге малчыннарның бүзүрели чидип, ажылының бүдүрүкчүлүү кудулаар болгай. Бо дугайын Чөөн-Хемчик районнуң АҮК даргазы Б. Ч. Монгуш, ол-ла организацияның кол экономизи Х. Б. Түлүш, юрист О. Х. Дажы-Сегбе эскерип билгеш, малчыннарның ажыл төлевирин керээде айыткан негелделер ёзугаар чептүү-биле төлеп бээрин негээрге, совхозтуң дирекциязы ужур-утка чок ойталаан. Ынчангаш керээни үрээниниң дугайында бо херекти районнуң улус судунче шилчиткен.

Совхозтарның удуртулгазының малчыннар-биле чарып алганы керээлериниң негелделерин сагывайн баарының чижектери бистиң районга бо-ла болу бээри хомуданчыг.

Барып-барып малчыннарның материалдыг сонуургалынче сагыш салбас болза, мал ажылынга ажылдаар кижи артар бе?

Мерген-Хевел МОНГУШ,
Чадаана хоорай.

Беларусь Республиканың, РСФСР-ниң, Украинаның күрүне баштыңнарының МЕДЕГЛЕЛИ

Бис, Беларусь Республиканың, РСФСР-ниң, Украинаның удуртукчулары

— чаа Эвилел керээзин белеткээриниң талазы-биле чугаалажыышкыннар муңгашталганын, республикаларның ССР Эвилелинден үнериниң объективтиг чорудуу болгаш хамаарышпас күрүнелерниң тургустунары боттуг факт апарганын демдеглевишаан;

— төптүң кызыы политиказы экономиктиг болгаш политиктиг ханы кризиске, бүдүрүлгениң бурааашкынынга, ниитилелдиң барык бүгү кезектериниң амыдырал байдалының халаптыг кудулаашкынынга чедиргенин айытпышаан;

— мурнундагы ССР Эвилелиниң дыка хөй девискээрлеринде хөй-хөй кижиниң амы-тынынга чедирген национальдар аразының чөрүлдээлериниң чылдагааны болгаш социал дүшкүүрлүг чоруктуң күштелгенин кичээнгейге албышаан;

— боттарывыстың улустарывыстың база делегей ниитилежилгезиниң мурнунга харысалгавысты болгаш политиктиг база экономиктиг реформаларны херек кырында боттандырарының эргежок чугула херек апарганын медереп билбишаан, хамаарышпас күрүнелерниң демнежилгезиниң тургустунганын медеглеп, ол дугайында талалар 1991 чылдың декабрь 8-те дугуржулгага ат салганын дыңнадып тур бис.

Беларусь Республика, РСФСР, Украина составтыг хамаарышпас күрүнелерниң демнежилгезинге ССР Эвилелиниң кежигүннери бүгү күрүнелерниң, а ол ышкаш бо дугуржулганың сорулгаларын база принциптерин хүлээп көрүп турар өске-даа күрүнелерниң каттыжып кирерингe ажык.

Демнежилгениң кежигүннери күрүнелер делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынче угланыышкынны чорудар күзелдиг. Олар мурнундагы ССР Эвилелиниң керээлеринде болгаш дугуржулгаларында оларга көрдүнген делегейи хүлээлгелериниң күүселдезин магадылап, ядролуг чепсекке чаңгыс аай контрольду болгаш оон нептерээ таравазын хандырар.

Беларусь Республиканың Дээди Совединиң Даргазы С. ШУШКЕВИЧ.

РСФСР-ниң Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.

Украинаның Президентизи Л. КРАВЧУК

1991 чылдың декабрь 8.
Минск хоорай.

Албан-хуунуң медээлери

МОСКВА. (СЭТА). Москвада чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарында онзагай берге байдалдың тургустунганы-биле ССРЭ Президентизи М. С. Горбачев Украинаның президентизи Л. М. Кравчукка, Беларусь Республиканың Дээди Совединиң Даргазы С. С. Шушкевичиге, Казах ССР-ниң Президентизи Н. А. Назарбаевке, Молдова Республиканың Президентизи М. И. Снегурга декабрь 6-да телеграммалар чоруткан.

Хоорайда эъттиң, мал саржааның, чигирниң болгаш үнүш үзүнүн курлавырлары чүгле каш хонукта артканын, хлеб аймаанга хереглел дыка өскенин ында демдеглээн. Рынокче болгаш өртектерни хостуг болдурарынче шиитпирлиг базымның бүдүүзүнде мындыг байдал чорудуп турар демократтыг реформаларга удур массалыг удурланыышкынга, социал-политиктиг шыңгыы чидиглениишкинге чедирип болур.

ССРЭ Президентизи 1991-1992 чылдарда аъш-чем талазы-биле дугуржулгаларның күсели-биле Москваже аъш-чем продуктуларын саадал чок чүдүрүп чорудар дээш бүгү хемчеглерни боттандырарын дилээн.

МОСКВА. (СЭТА). Сөөлгү үеде массалыг информация чепсектериниң чамдыызынга Даг-Карабахка ноябрь 20-де аңдарылган «МИ-8» вертолёттуң иштинге аткылажыышкыннар боол турганын херечилээн үттер бар болган дээр дугайында бадыткап, республикалар аразында айыыл чок чорук албанының удуртукчузу Вадим Бакатин интервьюга чугаалаан дээр медээлер кестүп келген.

Ооң-биле холбаштыр республикалар аразының айыыл чок чорук албанының хөй-ниити-биле харылзаа төвүнүң дыңнадыын тараткан. Ында Вадим Бакатинниң интервьюзунуң дугайында медээ болгаш «МИ-8» вертолёттуң аңдарылганының база пассажирлериниң өлгениниң чылдагааннарының дугайында ооң тайылбырының дугайында чүүлдер хоозун мегелээшкин бооп турарын айыткан.

Амгы үеде ол халаптың бүгү байдалдарын ылаптыг истеп хынап турар, алыс түңнелдерни эргежок чугула техника-криминалдыг экспертизаларның болгаш истелге чорудулгазының соонда кылып болур дугайын ол албанның хөй-ниити-биле харылзаа төвү дыңнаткан.

Өртектер канчап улгады берди?

Садыгжыларның туразында чаңнап турары ол бе?

Кызылдың тос дугаар аъш-чем магазининге декабрь 7-де, субботада келген кижилер ындыг айтырыгны бот-боттарындан салып турган. Өртектер канчап улгады бергенин, ону улгаттырар дугайында кажан доктаал-шиитпир үнгенин кым-даа билбес болган.

Шынап-ла, ол эртен бо магазинге эккелген сүттүң, сметананың өртээ мурнукузундан дыка улгаткан болду. Бир литр хемчээлдиг шилде сүттү 2 рубль 30 көпеекке, бир килограмм сметананы 23 рубльге садып эгелээн. Ам канчаар, хереглээни кончуг болганы-биле чон садып ап турар. Сметана садып алыр күзелдиг кижилер дыка эвээш болду. Мурнунда хүннерде аңаа ээлчег канчаар-даа аажок узун болур чүве болгай.

Ажылчы чоннуң ылаңгыя хөй уруг-дарыглыг өг-бүлелерниң хүн бүрү чугула хереглээр продуктулары — сүттүң, сметананың өртээн кандыг-даа доктаал-шиитпир чокка хереглекчилерге дыңнатпайн улгаттырганы улусту кайгадып, хөлзедипкен. орта удурланып турдулар. «Чазаавыстың кижи дугайында сагыш салып турары бо-дур аа», «Моон соңгаар канчап амыдыраар-чурттаар бис», «Өртек улгаттырганын чонга дыңнадыр болза эки-дир», «Амыдырал нарыыдап, бергедээн-дир» деп, улус муңгагдаан, килеңнээн чугаалажып турдулар.

Сүттүң, сметананың өртээ канчап улгады бергенил? Орта кым-даа дорт харыы берип шыдаваан. Чүгле суббота биле воскресеньеде бо продуктуларның өртээн улгаттыргаш садар дээн деп дамчыыр чугаа бар. Ол шиитпирни кым үндүргени билдинмес. Ол ышкаш хоорайның магазиннеринге сметананың өртээ аңгы-аңгы болган: бирээзинге килограммның өртээ 23 рубль, өскезинге 29 рубль чедип турган. Мону чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Садыгжылар боттары туразында чаңнап турганы ол бе?

Сүттүң, сметананың өртээ канчап улгады бергенин хоорайның чурттакчылары билбейн, аңаа билдингир харыыны бээрин олар дилеп турар. Маңаа чедингир тайылбырны Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң садыг килдизи бээр таарзынге идегеп тур бис.

Даш-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

БОРИС ЕЛЬЦИН ТЕЛЕФОННААН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Россияның Президентизи Борис Ельцин эрткен воскресенье хүнүнүң ийиги чартыында АКШ-тың президентизи Джордж Бушче телефоннаан болгаш Беларусь Республиканың, Россия Федерациязының база Украинаның удуртукчулары хамаарышпас күрүнелериниң кады найыралдажылгазын тургузар дугайында дугуржулгага ат салганын дыңнаткан. Борис Ельцинниң болгаш Дж. Буштуң телефон дамчыштыр чугаалашкан дугайында Ак бажыңның тускай төлээлекчизи Билл Харлоу СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан.

Россия Президентизиниң болгаш Американың Каттышкан Штаттарының администрациязының баштыңы Дж. Буштуң аразынга телефон дамчыштыр чугаалажышкыннар барык 30 минута дургузунда үргүлчүлээн деп, Билл Харлоу чугаалаан. Ат салдынган дугуржулга дугайында дараазында тодаргай дыңнадырын Ельцин аазаан деп, Ак бажыңның төлээлекчизи демдеглээн.

ЧУРТТАЛГА

БАЙДАЛЫ БАКСЫРААР

МОСКВА. (СЭТА). Пенсионерлерниң келир үези дээш — Россияның социал камгалал министри Элла Памфилова сагыш аарып олурар. Чүге дээрге, оларның 90 хуузу удавас ядыы-түреңги байдалга таваржы бээр.

«Часкаан чурттап олурар кырганнар, оларның саны Россияда 400 муң чоокшулай берген, республиканың чурттакчы чонунуң эң-не түреңги кижилери болуп турар. Баш удур санап көрүүшкүннер ёзугаар алырга, ол кижиниң тодунуң байдалы баксыраар. Оларга колдуунда-ла бедик акша-шалың ап олурар уруглары чок кырганнар хамааржы бээр» деп, парлалга конференциязының үезинде ол чугаалаан.

Продукт аймаан хостуг өртектер-биле садып алгаш, оларны чиик өртектер-биле үндүр садар тускай магазиннерни ажыдып, оларга дуза чедирерин министерство көрүп турар. Чединмес кижилерге столовая четкизин организастаарын планнап турар.

Социал камгалал министерствозунуң база бир өске чугула сорулгазы — барын чүктен кээр дедир эгидилге чок дузаны үлеп-хуваарының тодаргай системазын тургузары.

ХАРЫЫ-ДАА, БАЙЫР-ДАА ЧОК

Таңды районда С. Тока аттыг совхозтуң Ветлечебница кудумчузунуң бөлүк чурттакчылары боттарывыс чугаалажып, сүмелешкеш, бо чагааны бижидивис.

Чагааның утказы мындыг. Кудумчувуста беш өг-бүле чурттап турар. Бис чылдың-на солуннарны чагыдып алыр бис. Ол чагыткан солуннарывысты кудумчувуска чедирип бербези хомуданчыг-дыр. Үш чыл иштинде солуннарывысты четче албайн келдивис.

Чоокта чаа харылзаа салбырының начальниги Маны-Хаядан айтырарывыска, биске мынчаар харыылаар болду:

— Силерниң бажыңнар ырак-тыр, силерже почта чедирбес бис. Бай-Хаактан бир төлээ келгеш, почтачының кылаштаар оруун санап каан чүве, силерниң кудумчуңарже оруктуң артык километр дээн. Ынчангаш ынаар почтачы солуннар чедирбес.

Ол дугайында Бай-Хаакта харылзаа белдириниң даргазынче каш-даа удаа айтырыг салып, чагаа бижээн бис. Харыызы база чок.

Бистиң кудумчувуска кандыг-даа төлээ кээп, бистиң-биле чугаа-даа кылбады.

Сөөлгү үеде чагыткан солуннарывысты боттарывыс харылзаа салбырындан барып ап тур бис. Ол баарга солуннарывыстың чамдык дугаарлары чок-даа болгулаар-дыр. Оон айтырарга «солуннар четпес кээр чүве-дир»— деп каар. Телевидение программазы парлаан солуннар шуут чок болур-дур.

Ам келир чылдың солуннарын база чагыдып алдывыс. Бо байдалды канчап-даа болза экижидип бээр боор силер деп идегеп ор бис. Почтавыстың куруг хааржактарынга чагыдылгаларывысты суп эгелээр боор деп идегеп, четтикпейн манап ор бис.

Хүндүткел-биле кудумчунуң чурттакчыларының өмүнээзинден

В. Т. КҮРЖЕП.

РЕДАКЦИЯДАН: шынап-ла, кым-даа болза, чагыткан солун, сеткүүлдерин чогуур үезинде албайн баарга, хомуданчыг болбайн канчаар. Ол кудумчунуң чурттакчыларының хомудалы чөптүг-дир. Хамааты кижи чагыдылганы кылып алган болганда, ону суурнуң почтачызы өзээлеринге чогуур үезинде чедирери оларның хүлээлгези-дир.

Ынчангаш силерниң кудумчунуң чурттакчыларының бо чагаазын номчааш, кожээ Советтиң күүскому база чогуур хемчеглерни ап, контрольга алыр боор деп редакция идегеп тур.

ДЕТКИВЕС АРГАМ ЧОК

Сөөлгү үеде солуннарга чагаалар бижээн авторлар ооң гонорарларын ук солуннуң агар санынче шилчидерин дилеп каан боор-дыр. Мен ону бүрүнү-биле деткивес аргам чок.

Рынок харылзаазынче шилчээни-биле холбаштыр, саазын өртээ база өскен. Редакцияларга саазын садып алыры безин дыка бергедээн, улуг чарыгдалдар үндүрер апарган. Ооң уламындан харын-даа чамдык үелерде солуннар неделяда хире келбейн баарын билир болгай бис. Ол дугайында чылдагаанын номчукчулар бистерге дыңнадып турары эки.

Мен база-ла солун, сеткүүл номчуурунга ынак кижи мен. Солуннарже чагааларны бижиир, ол чагааларым солуннарга база парлаттынып үнгүлеп турар. Оларның гонорарларын ук солуннар боттарының агар санынче шилчидип турарын дилээр мен. Чамдык улуг чогаалчылар, журналистер, корреспондентилерниң чүүлдери аңгы херек. Ындыг-даа болза олар база-ла гонорарларын арттырып-даа турар ыйнаан.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.
Бажың-Алаак суур.

УЛАМЧЫЛААРЫН ШИИТПИРЛЭЭН

Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак суурда харылзаа салбырының күш-ажылчы коллективи чон ортузунга солун, сеткүүл чагыдылгазын организастыг кылып чорудуп турар.

Төп, республика болгаш район солуннарының чагыдылгазының планын олар ноябрь төнчүзүнде күүселдиккеннер. Почтачылар Татьяна Ооржак, Антонина Ооржак совхозтуң малчын кодааннарынга чедип, оларга чагыдылганы организастаан. Чүткүлдүг ажылдың түңнелинде келир чылдың солун, сеткүүлүнге чагыдылга чок арткан малчын чок болган.

Чагыдылга кылырынга совхоз дирекциязы харылзаа салбырынга боттуг дузаны чедирип, малчыннарга чедер транспорт-биле доктаамал хандырып келген.

Кожээ Совет бодунуң активин хуралдаткаш, агит-кварталдар дамчыштыр солун, сеткүүл чагыдылгазын ам-даа уламчылаарын шиитпирлээн. Өг-бүле чагыдылгалыг болурун чедип алыры-биле бо ажылды кожээ Совет даргазы Юрий Бичиижик боду удуртуп турар.

Каадыр-оол ТУВАК.
Чөөн-Хемчик район.

САРЫЫЛДЫГ ЧОРУКТУҢ НАМЫН ТУРГУЗАР ДЭЭШ

● Немелде тайылбыр ●

Кайда-даа партияларның өзүп, көвүдеп турарын көөрге, чаъс соонда [illegible]-дир. «Партия» деп сөстен хөннүм калды. Ооң черле херээ чок»—деп СЭКП-ның чүгле кежигүнү эвес, ол дүшкүже чедир аваз ажылдап, улуг-биче эрге-дужаалды эдилеп олурган кижилерниң чамдыктары ынча дижир: «Партия чокка чурттай бээр бис. Ол кажан-даа чон чемгерип, хепкерип шыдавас. Черле ынчап политиканың херээ чок. Биске аъш-чем, идик-хеп херек»—деп бир чамдыктар чугаалаарын дыңнап мага хандым.

Шак ындыг янзылыг кижилерниң бодалдарын кайыдаа талазындан деткиир аргам чок. Бодум хуумда янзы-бүрү партиялар тургузуп турар кижилерни ниитилелдиң хөгжүлдези дээш сагыш аарып чоруур, амыдыралчы туружу идепкейжи кижи кылдыр санаар мен. Ындыг-даа болза янзы-бүрү бөлүктер, шимчээшкиннер, партиялар тургузуп турар чамдыктарның күзел-соруу көңгүс ангызы база бар. Бодунуң эрге-ажыын, хөй мурнунга белен ат-алдар чаалап алыксаан кижилер чок эвес, Тывада база хөй. Оларның ийи-чаңгызы күзелин чедип алгаш, «Чоннуң эрге-ажыын камгалап тур мен!» деп турган алгызын көңгүс уттуп алган.

Бодум хуумда Тываның Арат намын үндезилеп эгелээннерниң бирээзи мен. Ам ооң ады өскерилген —Бот-догуннаан Тываның Улусчу намы. Чаа тургустунас ужурлуг партияның үндезилекчилери организастыг комитетти тургузуп, аңаа хөй чугааны кылганының түңнелинде шак ындыг атка келгенин дыңнаткан бис.

БТУН-нуң тургузукчу Улуг Хуралының бүдүүзүнде ук намның политиктиг платформазының талазы-биле чамдык бодалдарымны номчукчуларга чедирер бодаан мен. Чүнү-даа мурнунда БТУН Тыва Республиканың чонунуң эрге-ажыы дээш туржур ужурлуг. Ол талазы-биле чоокта чаа оргкомитет кежигүннериниң кыйгырыында тодаргай чугаалаан бис. Тываны суверенниг республика деп кайа-даа бедик индирден улуг кедүрлүүшкүн-биле чарлап каапкан. Кыйгы-биле чон тоттуруп өөренген чаңывыстың хоочураан аарыы катап кирип кел чыдар-дыр деп янзы-бүрү чарлыктар үнген, оон кандыг-даа түңнел үнмээнде, ам кээп бодап олурар-дыр мен. Кандыг-даа суверенитет чок: политиктиг-даа, экономиктиг-даа. Анаа-ла ат чалаан кыйгы-дыр. Бети чижек: тыва дылды күрүне дылы кылыр дээш, турнугуушкун үезиниң артынчызының киржикчилери ужу-бажын тазарты чулчуп казпчык чоп. Сөөлүнде «демократтар» (тыва чоннуң эрге-шөлээзиниң медээжок камгалакчызы патриоттар) тиилелгени алды. Тыва дылды республикага күрүне дылы кылдыр хоойлу хүлээп алдынган. Оон чүү өскерилгенил? Оон-даа өске айтырыглар эмгежок. Республиканың чонунуң, чер турүш байдалының, агаар-бойдузунуң онзагай байдалдарын барымдаалап көөр ужурлуг, чүгле Тываның иштинге бот-башкарнып шиитпирлээр чүүлдерле хөй. Салаа базып санаар болза оларның сан-даңзызы узай бээр ийик.

Биске партия херек чок дээш, тывалар аксын ажыдып алгаш, бот-боттарын балдырлажып олурар болза, деңгерлерде саадаан Долаан-Бурган сыдыс кежиин халас хайырлавас. Ынчангаш мурнун көрбес, харыы-бүрүү чок «демократтарга», эрге-дужаал сүрген кажар, чүгле бодунуң хуузунда тамчыын бодаан, «чараш» сөстер-биле чон чемгерер бедик дужаалдыгларга удурланыр күш херек. Ол кымнарыл? Ёзулуг демократтар, чону, чурту дээш сагыш аарып чоруур кижилер. Оларны чаңгыс күш кылдыр мөөңнээр ужурлуг бис. Дөө-ле Европа чурттарының партияларын өттүнмейн, 1944 чылда кандыг-даа чылдагаан чок черге ажылын соксаттырган ТАРН-ның орну кылдыр Бот-догуннаан Тываның Улусчу намын тургузуп, тыва чоннуң эрге-ажыын, сонуургалын, национал сонуургалын камгалап база чедип ал шыдаар оппозицияны тургузары күзенчиг-дир. Чаа намның (партия деп-даа адаай-ла) ады, политиктиг платформазы кандыг болурун, Устав, Программазын канчаарын тургузукчу Улуг Хуралга чугаалажы бээр болгай. Ынчангаш БТУН ылап мындыг турзун деп, хуула бодалымны, күзелимни өскелерге сыгавас мен.

Бот-догуннаан Тываның Улусчу намының тургузукчу Улуг Хуралы декабрь 14-те, эрги Чырдыышкын бажыңының биче залынга эртен 10 шакта эгелээр. Күзелдиглерни район бүрүзүнден чалап тур бис. Бистиң намга кириксээрлерге социал байдалы, националы, чүдүлгелиг болгаш өске-даа чамдык чүүлдери шаптык болбас. Кижизиг, сарыылдыг, угаанныг чоруктуң политиктиг организациязын тургузуп алыылынар!

Эдуард ДОНГАК.
Оргкомитет кежигүну.

ЧУРУКТА: Бии-Хем районнуң Туранда транспорт бүдүрүлгезинде чолаачы Сергей Ооржак бо чылдың күскү дүжүдүнүң ажаалдазынга шалыпчы ажылдап, Бии-Хемниң шөлдеринден эң хөй тарааны дажыглаан.

Ажыл-агыйларже хөмүр-дашты болгаш оон өске-даа аар чүъктерни ол чедирип келген. Өвүр районнуң Дус-Даг чедип, оон дусту эккеп, малчыннарга чедирер ажылга база киржир.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотозу.

АМ КАНЧААРЫЛ?

Хову-Аксының «Тыва кобальт» комбинадының суурунда барык үжен чыл иштинде чурттап, ажылдап келген болганымда, ооң тыптып, тургустунган төөгүзүн эки билир мен. Ынчангаш амгы үеде ол комбинаттың дүжериинге чедир таварышкан бергелериниң дугайында бижиир бодаан мен. Ынчан 1947 чылда, Таңды-Уланың эдектеринде Хову-Аксы деп черде байлак тывылган дээрзи бүгүдеге билдине берген. Шынап-ла, ол черниң руда дажында кобальтының үлүү 1, 18 хуу боор турарын чер шинчээчилери — геологтар бадыткап турганнар. Оон аңгыда ол байлак металлда ак-коргулчун, чес-хола, алдын, мөңгүн дээн ышкаш, ховар металлдар база хөй болганы илерээн. Ону геологтарның шинчилеп, кайы хире курлавырлыын санап үндүргениниң соонда, С. К. Тока ону тыпкан геологтар Унксов, Бобров олар-биле кады Хову-Аксынга тускай келгеш, аңаа Тываның өннүг металлургиязының баштайгы бүдүрүлгези — «Тыва кобальт» комбинадын тудуп тургузар апаарын аазааның билир мен.

1951 чылда байлактыг черни айтып берген арат К. Х. Хойтпак-оолга болгаш бөлүк геологтарга сталинчи шаңналды тывысқан. Чүгле шаңнатканнар эвес, харын база бүгү автономнуг областың чурттакчылары оран-чуртувустуң ачызы-дыр деп дыка-ла өөрүп турган бис.

Ол чылдарда даг дажында кобальтының хуузу-даа, комбинаттың бодун тудары болгаш аңаа каш кижи ажылдаар деп турары-даа шуут чажыт турганын амгы номчукчуларга чугаалаары чугула. Чүге дээрге ол үеде ажыт-чажыт чок чугаа хоруглуг турган болгай. 50 чылдарда-ла геологтарның чуду-каралап төлевилээн санаашкыннарын ёзугаар Тывада кобальтының тулган курлавыры барын хүлээп көргеш, автономнуг областың удуртукчулары ону деткип бадыткааннар. Олар Тывага ол хире улуг, чугула бүдүрүлге турарга, ажык-дузалыг бурунгаар хөгжүлдеге идиглиг деп бүзүрээр турганы билдиңгир.

Бир эвес бөгүнгү байдалды боттуу-биле көргеш, ылап чугаалаар чүве болза, ол комбинатты аңаа тутканының-даа ажыы чок турган. Бирээде, ооң обласка берген ажыы эвээш, бойдуска чедирген хоразы улуг-дур. Руда шинчилеп казар дээш кайы хире тайга-сыннарны үрээн, кат-чимистиг, аң-меңниерлиг черлерни хоозуратпаан дээр силер! А оон алган кобальт дыка эвээш болгай. Кол-ла чазыг — геологтарның курлавырны соора санап тургусканы болган деп, дорт чугаалаар херек. Ооң-биле кады Хову-Аксынга кобальт комбинадын тудар дээш чоннуң кайы хире хөй акша-хөреңгизин чарыгдаттынган деп? Баштай 30 миллион рубльди үндүрүп берген. Херек кырында ол эвээш болган. Ынчангаш 54 миллион рубль четкен. Ол хире хөй түннүг акша-хөреңгини канчаар чарыгдааны ынчаарда кымга-даа билдинмес база чажыт турган болгай. Бир эвес баш удур төлевилел ёзугаар алыр болза, «Тыва кобальт» комбинат чыл санында-ла чурттуң 3 муң 500 тонна экшынарлыг кобальт холумаан бээр ужурлуг турган.

Чээрби ажыг чыл мурнунда комбинат ажыглалга киргештин, чылда ол хире эвес, оон эвээш — арай деп-ле, 200 ажыг тонна кобальтылыг холумакты арыглап берип турган. Моон алгаш көөрге, «Тыва кобальт» комбинат туруп келгениниң бүгү төөгүзүнде орулга чок, чүгле күрүне акшазының дузазы-биле ажылдап келген-дир.

Бо дугайында чүге ынчаар бижип тур сен дээр болза, таптаашкын чылдарында дендии улуг тудугларны кылып, ооң-биле мактаттынып, «чырыткылыг келир үени» манап турганывыстың ужуру кандыг үр-жуктарга таварыштырганын чугаалаар дээрим ол-дур.

Кандыг-даа чуртка чаа бүдүрүлгелер тургузары — түс черниң чонунга ажык-дузазын, амыдырал-чуртталганың экижиирин күзээр сорулгалыг болур. Бо таварылгада амгы үениң ол сайзыраңай бүдүрүлгезинге үндезин кадрларны белеткеп албаанывыс база частырыг болган. Бир-тээ, бо онзагай бүдүрүлге курлавыр эвээжээнинден хаглыр дей берген болганда, ону өскээр углуг болдурары чайлаш чок апаар. А ындыг болганда, ол бүгү дериг-херекселдерни ажылдадып, ажыглаар кадрлар херек апаар. Ындыг кадрларны — бедик мергежилдиг ажылчыннарны, специалистерни өөредип, белеткеп албаан болган-дыр бис. Аңаа ажылдап турган кижилерниң өске бүдүрүлгелерже шилчип, республика даштынче көжүп чоруй баары дээрге чайлаш чок таварылга ышкажыл.

Комбинаттың бодунуң дериг-херекселдери болгаш ооң ажылчыннарының чурттап турган бажың-балгадыдаа Хову-Аксы суурга чаа угланыышкынныг ажыл-агыйны тургузарынга дыка таарымчалыг. Хоорай хевирлиг суурнуң чурттакчыларының чугаалап турары-биле алырга, аңаа мал ажыл-агыйлыг биче бүдүрүлгени-даа тургузары чогумчалыг боор турар. Ында аңаа бүгү таарымчалыг байдалдар бар. Оон ыңай чонга калбак хереглелдиң барааннарын бүдүрер бүдүрүлгени чүге тургузуп болбазыл? Шаанда комбинаттың чанынга ус-тывыш, кааста лга-шимелде чүүлдерин кылыр цех безин турган болгай. Чоннуң ус-тывыш, уран-каасталга чүүлдерин чогум-на аңаа Тывага эң баштай кылып эгелээнин билир бис.

Оон аңгыда республика төвүнден кээп турар дамчыыр чугаалардан алырга, комбинат бүдүрүлгелеринге үндезилээш, дүк болбаазырадып кылыр бүдүрүлге ажыдар-даа деп турар ышкаш. Ол база-ла чүүлдүг санал-дыр деп бодаар мен. Бир-тээ, кобальт комбинады моон соңгаар турбас апаар болганда, ол ажылчын суурнуң чурттакчыларының моон соңгаар ажылдап, амыдыраар аргаларын шиитпирлээри — хүннүң эң чугула сорулгазы-дыр.

Оюн КОРОДА.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ РЕСПУБЛИКАЛАР

Суверенниг Күрүнелер Эвилелиниң дугайында Керээ төлевилели аңаа ат салдынган сөөлүнде керээниң киржикчилери чуртка күрүне харылзааларының чаа системазын тургузарынче практиктиг тодаргай базымнарны боттандырарынга эргежок чугула эрге-хоойлулуг үндезинни тургузуп шыдаар аргалыг деп, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Республикалар Соведи санап турар. Республикалар делегацияларындан тургустунган Республикалар Соведи керээ белеткээриниң чорудулгазынга, керээ төлевилелин чугаалажып көөрүнге идепкейлиг киржиринге, республикаларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарынга бодунуң саналдарын кииреринге белен.

Суверенниг Күрүнелер Эвилелиниң дугайында Керээге дүүштүр Эвилелдиң чаа органнары тургустунгуже чедир ССР Эвилелиниң эрге-чагыргазының төлээлекчилерлиг дээди органының хүлээлгелерин бот-тускайлаң ийи палаталардан — Республикалар Совединиден болгаш Эвилел Совединиден тургустунган ССРЭ-ниң Дээди Соведи шилчиишкинниг үе-чадада боттандырып турар. Республикалар Соведи, Ында төлээлеттирген депутациялар республикаларның улустарының, оларның ниитилежилгезиниң салым-чолу дээш харысалгазын медерел билбишаан, ол үе-чадада бодунуң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының дугайында тодаргайлап айтыры эргежок чугула деп санап турар.

1. Шилчиишкинниг үе-чада болза ССР Эвилелин конфедеративтиг демократтыг күрүне—Суверенниг Республикалар Эвилели кылдыр шынар талазы-биле чаартып тургузары-биле холбаалыг болур. Бо угланыышкынга чогумчалыг кандыг-даа базымнарны деткиир бис.

Хөй муң чылдарда ниити салым-чол, чүс-чүс чылдарда тургустунган холбаалыг бүдүрүлге комплекизи, үр үеде националдар аразының демнежилгези, культураның үнелиг чүүлдериниң доктаамал солчулгазы миллион-миллион кижилерниң амыдыралының чарылбас тудуш үндезини болуп, бистиң чуртувустуң бүгү улустарын быжыы-биле холбаштырып турар дээрзин Республикалар Соведи барымдаалап көрүп турар. Республикаларның суверенниг бүрүн эргезин хандырары оларның харылзааларынга, демнежилгезинге, эрге-ажыктарын болгаш хөделиишкиннерин каттыштырып холбаштырарынга чөрүшкек эвес болур. Улустар аразынга тайбыңның, чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның харылзаалары, ниитилелге идегежир чоруктуг болгаш чөпшээрежилге шилчиишкинниг ол үе-чадада катап тургустунары база хөгжүүрү дээш, республикаларның күзел-соруун илергейлээринге болгаш улустарның эрге-ажыктарынга үндезилеттинген күрүнелер аразының чаа найыралдажылгазын тургузарының чорудулгазы чедиишкинниг боттанзын дээш Республикалар Соведи туржуп турар.

2. Республикалар Соведи болза чурттуң девискээринде суверенниг бүгү күрүнелерниң төлээлекчилеринге хостуг киир болур. Саналдарны болгаш бодалдарны чогумчалыг кылдыр солчуру—эң-не чидиг болгаш нарын айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле биске дузалаар. Республикалар Совединиге бодунуң төлээлекчилерин ам дээрезинде чорутпаан республикаларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары боттарының туружун база катап хандыр бодап көөрүнче, бистиң кады чугаалажып көрүүшкүннериниге болгаш чурттуң улустарының аразынга чаа харылзааларны тургузарын дилеп тыварынга киржириниң бодунга таарышкан хевирин тып алырынче оларны кыйгырып тур бис.

Бистиң күрүне харылзааларывыстың байдалының болгаш перспективаларының дугайында Палата ажыы-биле чугаалажып дыңнаар болгаш аңаа бүгү республикаларның киржир кылдыр оларны чалаар бодап турар.

3. Суверенниг республикаларның политиктиг болгаш экономиктиг эрге-ажыктарын, күрүнелер аразының харылзааларының кол угланыышкыннарының талазы-биле оларның үзел-бодалдарын болгаш туруштарын холбаштырып чүүлдештирериң Республикалар Соведи бодунуң кол сорулгазы кылдыр санап турар. Ооң ажылында кол чүүл — бодалдарның ниитилешкээн тывары, суверенниг күрүнелерниң кады амыдыралының кол айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле дугуржулганы чедип алыры болур. Республикалар Соведи бодунуң ажылын дараазында принциптерге үндезилеп чорудар: республикаларның бүрүн деңн эргелиинге; шиитпирлерни хүлээп алырының дугурушкан чурумунга; ол шиитпирлерни хүлээп алырын колдуунда чөпшээрежилгелиг болгаш дүүштүрүлгелиг болдурарынга; ооң ажыл-чорудулгазының янзы-бүрү хевирлеринге болгаш угланыышкыннарынга эки тура-биле киржиринге; республикаларның суверенитединиң дугайында декларацияларны болгаш оларның дээди хоойлужудулга органнарының өске-даа шиитпирлерин хүндүлеп көөрүнге. Ынчангаш Республикалар Совединиге киржилге оларның аразынга күрүне харылзааларын хөгжүдеринче угландыр республикаларның күрүне суверенитедин херек кырында боттандырарының чугула хевирлериниң бирээзи болур. Республикалар Соведин организастааның болгаш ажыл-чорудулгазының демократчы чоруу ооң тургузукчуларының күзел-соруу-биле үндезилеттинген болгаш ооң киржикчилериниң санын көвүдедиринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Республикалар Соведи Эвилел Соведи-биле чогумчалыг демнежилгени экижидеринге, бодунуң үнелээшкиннерин болгаш дуржулгазын, бодалдарын база шиитпирлер төлевилелдерин ооң-биле доктаамал солчуп сүмележиринге белен. Ада-чуртувусту камгалап алырының эрге-ажыктары бистиң дем-биле кады хөделиишкиннеривисти тодаргайлаан турар ужурлуг.

4. Республикалар Совединиң сорулгалары болгаш хүлээлгелери «Шилчиишкинниг үе-чадада ССР Эвилелиниң күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелээн башкарылга органнарының дугайында» 1991 чылдың сентябрь 5-те ССРЭ Хоойлузунда тодаргайлаттынган. Ол сорулгалар болгаш хүлээлгелер республикалар амыдыралының болгаш оларның күрүнелер аразынга кады найыралдажылгазының негелделери-биле чаартынган турары чайлаш чок. Ооң-биле холбаштыр 1991 чылдың сентябрь 5-те ССРЭ Хоойлузун боттандырарының чурумун тодаргайлаар болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының статузун ылаптыг айтыр хоойлужудулга актызын чоокку үеде ажылдап кылыры база хүлээп алыры чугула деп санап турар бис.

Амгы үениң байдалдарында онза кичээнгейни улустарның амыдыралының айтырыгларынче, экономиктиг ниитилежилге дугайында керээни, республикалар аразының өске-даа дугуржулгаларын боттандырарынче угландырар бодап турар бис. Республикаларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары-биле, ССРЭ-ниң Күрүне чөвүлели-биле сырый демнежилгеге даянмышаан, республикаларның ниити эрге-